

Primljeno / Received: 01.09.2018.
Prihvaćeno / Accepted: 12.10.2018.

UDK 550.389:537.67:528.9
Originalni naučni rad / Original scientific paper

VELA AND MALA PALAGRUŽA - DIOMEDIAE INSULAE

VELA I MALA PALAGRUŽA - DIOMEDIAE INSULAE

Mithad Kozličić

ABSTRACT

Sailing route leading from central Dalmatia to the Gargano region was one of the most heavily travelled seaways in antiquity. On the one hand it is marked by the toponyms associated with Diomedes and his cult in historical and geographical sources (Diomedes' cape, Diomedes' city/cities, Diomedes' islands and Diomedes' sanctuary), and on the other hand by the information on the distance between the two coasts or some central Dalmatian islands and Italian coast of the Adriatic. Exceptional frequency of such sailing was supported by the fact that one could sail directly to the south or vice versa directly to the north which was of crucial importance in ancient navigation in theoretical and practical terms. Palagruža (Vela and Mala), the Islands of Diomedes in antiquity, were orientation landmarks of exceptional importance on this sea route. The text offers a detailed analysis of the most important historical and geographical information provided by the ancient writers who shed more light on such position of both islands of Palagruža in antiquity.

Keywords: *Islands of Diomedes - Diomediae insulae, Vela Palagruža - Mala Palagruža, Adriatic, antiquity, ancient sailing routes, transmarine navigation, ancient historical and geographical sources.*

SAŽETAK

Pomorski put koji je vodio iz srednje Dalmacije do područja Gargana, jedan je od najčešćih u starom vijeku. S jedne ga strane u povijesnim i zemljopisnim izvorima obilježavaju toponimi vezani uz Diomeda i njegov kult (Diomedov rt, Diomedov grad /gradovi/, Diomedovo otočje i Diomedovo svetište), a s druge podatci o razdaljini između dviju obala ili nekih srednjodalmatinskih otoka i italske obale Jadranskog mora. Izvanrednu učestalost takvih plovidbi podupirala je činjenica da se moglo ploviti izravno na jug ili, obrnuto, izravno na sjever, što je bilo od najveće važnosti za starovjekovnu navigaciju u teorijskom i praktičnom pogledu. Palagruža (Vela i Mala), u antici Diomedovo otočje, na tome su plovidbenom putu bilo orijentacijske točke s iznimnim značenjem. U tekstu se detaljnije raščlanjuju najvažnije povijesne i zemljopisne vijesti starovjekovnih pisaca koji osvjetljavaju takav položaj obje Palagruže u antici.

Ključne riječi: *Diomedovo otočje - Diomediae insulae, Vela Palagruža - Mala Palagruža, Jadran, stari vijek, antički plovidbeni putovi, prekomorski trajekti, antički povijesni i geografski izvori.*

1 INTRODUCTION

There is no direct mention of Palagruža in the ancient sources, at least not as *Pelagosa*, a toponym used from the Middle Ages to post-medieval period.¹ However these texts offer certain information that define geographical position of the Islands of Diomedes, and after recent results of the archaeological research² Palagruža should definitely be interpreted as the Island of Diomedes while islands bearing Diomedes' name refer to Vela and Mala Palagruža. Secondly, maritime and geographical position of Palagruža can be recognized in other indirect information that specify distances between the two coasts in the central Adriatic area. This text presents historical analysis of the most important ancient information in such context.

2 INTERPRETATION

In antiquity ships used two routes in the Adriatic: along the coast and several trans-Adriatic routes. Coastal navigation was based on factors characteristic of the terrestrial navigation, remaining close to the coast.³ Generally at the entrance to the Adriatic ships were directed along the eastern coast to *the bottom of the Adriatic* similar as in modern maritime traffic in this sea (Lakoš, 1985).⁴ From *the bottom of the Adriatic* the coastal sailing continued in the waters of the eastern Adriatic as testified by the sailboat routes from the beginning of the 19th century (Kozličić, 1995b). In other words sailing along the western Adriatic coast was not common (Kozličić, 1990a, *passim*). The most famous and most frequently used trans-Adriatic route was via ports of central Dalmatia - Vis - Palagruža (Vela and Mala) - Gargano (with possibilities of coastal sailing in NW and SE directions). There was also a transmarine route Pula – Ancona and the one in Otranto (Otrant – north of Corfu – Albanian coast). If we have in mind navigation knowledge (both theoretical and practical) in antiquity, it is easier to understand such

¹ The attachment to the article contains Ptolemy's Fifth Map of Europe (*Figure 1.*) and Sixth Map of Europe (*Figure 2.*) (including their enlarged segments – *Figure 3.* and *Figure 4.*) edited by C. Müller and a page from his edition of Ptolemy's Geography with geographic and cartographic data on the Islands of Diomedes. At the same time these are the only cartographic sources from antiquity providing information on these islands in accordance with the skills of the editors of Ptolemy's work.

² Čače, 1995-1996, 21-44; Čače - Kirigin, 1998, 63-110; Forenbaher et al., 1994, 36-45, 52; Kirigin, 1995, 50-55. Archaeological excavations have yielded material evidence on veneration of Diomedes' cult in the wider Gargano region. More recent archaeological research at the end of the 20th and beginning of the 21st century have confirmed that Diomedes was honored at Cape Planka called Promunturium Diomedis, Diomedes' cape by Pliny the Elder (NH 3,141), and then also on the island of Vis (Issa), and in continuation on Vela and Mala Palagruža. In that way, archaeological results have shown that this cult was venerated on crucial points on both coasts of the central Adriatic, in Italy in particular, but here evidently associated with sailors and their successful sailing. In other words it was exactly on the sailing route that connected the two coasts sailing from north to south and vice versa. Previously Diomediae insulae were regularly identified as the Tremites along the western Adriatic coast, but Diomedes' cult has not been attested archaeologically there. As already mentioned this old hypothesis has been abandoned recently owing primarily to the archaeological finds on both islands of Palagruža so that these two offshore islands are identified as Diomediae insulae. This text supports such identification.

³ Brusić, 1970, 549-568; Čečuk, 1968, 383-415; Kozličić, 1990a, *passim*.

⁴ Greek understanding of the Adriatic was associated with direction of the sea currents that they observed in relation to streams on the mainland. If a brook or a river at a source were at a higher altitude flowing further as fast as the altitude descends, that was the way that the Adriatic was perceived. Sea currents in the Adriatic after the Strait of Otranto first go along the eastern coast only to return along the western (with some "whirlpools" in the central Adriatic where there are branches from the eastern to western coast). In that regard southern part of the Adriatic is "up" and the northern (more precisely north-western) "down" or "bottom".

small number of trans-Adriatic routes. However at least elementary astronomic navigation had to be used (plotting position in relation to the Sun and the North Star) so it is logical that all three trans-Adriatic routes were sailed only in cardinal directions (in the reverse sailing S - N), while transmarine route in Otranto was in directions W – E or E – W which has been attested by abundance of information from antiquity (Kozličić, 1990a; Kozličić, 1990b), and trans-Adriatic route central Dalmatia – Gargano was particularly heavily travelled, perhaps even most frequently. The fact that a number of islands were used in this sailing might have enabled more frequent use of terrestrial navigation in its bigger part, providing also advantage in different weather conditions when an ancient mariner could not use his knowledge in astronomical navigation, or he could use it only to a certain degree.

1. Although a bit abstruse, Pseudo-Scymnus' *Periegesis* (2nd century BC) is the earliest and very informative source for understanding the position of Palagruža on ancient sailing routes. Most information offered by this work should be dated to the 4th or at the latest 3rd and 2nd centuries BC including the information related to Palagruža (Kozličić, 1990a, 144-166). Since the entire *Periegesis* has been written in iambic trimeter so are the parts we are interested in:

*"Pharos lies not far from them,
an island settlement of the Parians,
and the so-called Black Kerkyra,
which the Knidians settled. "*

(Ps. Scymn. 425-427)

*"The next island, some say,
is where Diomedes ended his life,
whence its name Diomedea."*

(Ps. Scymn. 430-432)

The beginning of the first excerpt is related to the north Dalmatian islands (*"Not far from them"*). Then central part of the Adriatic Sea is mentioned and at first sight it is not clear what is the Diomedes' Island *"close to"*. Namely in the verses between the cited parts, the ancient writer goes back to Illyria saying that there is a big lake there called Lychnidus (presently Skadar Lake),⁵ then he returns to the Adriatic. We might therefore think that the Island of Diomedes was *close* to Illyria and Lake Lychnidus but that is not the case. If we read *Ps. Scymn. 425-432* more carefully we can conclude without any doubt that information on Pharos (Hvar), Black Corcyra (*Corcyra Melaena* or *Nigra Corcyra*⁶ - Korčula) and the Island of Diomedes (Palagruža) serve as apposition in composition and contents of the verses. In other words they are a supplement to what is said about Illyria, which undoubtedly encompasses these islands according to Pseudo-Scymnus' interpretation. In such context, it is understandable that positions

⁵ *Ps. Scymn. 428-429: "This country has a large lake they call Lychnites "*

⁶ *Melaena* is a Greek equivalent for Latin *Nigra* in ancient names of the eastern Adriatic Korčula. They both mean *black* so that Korčula was called *Black Korčula* back then owing to rich forests. This characteristic differentiated it from the Ionian *Cerkyra*, Corfu (Mayer, 1957, 186-187).

of Pharos and Black Corcyra are defined first in relation to the northern Adriatic and its islands, and then also in relation to the coast and that is eastern Adriatic – Illyrian coast (Illyria). We can find similar approach of a scholiast on Apollonius Rhodius (*Apoll. Rhod.* 4,1215): "*Eratosthenes in the third book (claims): After the Illyrians there came the Nestaeans, opposite the island of Pharos, the settlement of the Parians*" (Katičić, 1970, 132). Accordingly the Island of Diomedes should be located in relation to Pharos and Black Corcyra. But the most interesting fact is that the Island of Diomedes is actually really close to Pharos and Black Corcyra. This alone should mean that the source of information on the islands is sailing practice. However the fact that the location of the Island of Diomedes is determined not in relation to the western but eastern side of the Adriatic is an even better proof. In other words, sequence Illyrian coast (eastern Adriatic coast) – Pharos and Black Corcyra – Island of Diomedes – Gargano indicates direction of sailing (from north to south) but also more precise location of the Island of Diomedes. It is Palagruža that is actually closer to the eastern than western part of the Adriatic in terms of navigation, primarily the eastern Adriatic group of islands that were colonized early and that were supposed to be one of starting points of navigation routes in the central Adriatic in the period when the *Periegesis* was written. Finally it is very interesting that Pseudo-Scymnus writes about one island so that undisputable historical truth should be that Diomedes' cult was first associated with our Vela Palagruža, and later, as subsequent sources claim, it spread to both island, Vela and Mala Palagruža.

2. Strabo of Amasia (second half of the 1st century BC – first half of the 1st century AD) also broadens meaning from one to several islands. In his *Geography* (Kozličić, 1990a, 221-253) first he states that there are many islands in front of the Illyrian i.e. eastern Adriatic coast, emphasizing Apsyrtides (Cres with Lošinj, probably also Krk), Libyrnides (archipelago from the north Dalmatian islands to Murter and Žirje) and Issa (Vis), Tragurion (Trogir), Black Corcyra and Pharos. But he also introduced locating the islands of Diomedes (as a group) in relation to the Italian coast as he claims: "*Opposite to Italy are the islands of Diomedes*" (*Strab.* 2,5,20). He is much more specific at another place (*Strab.* 6,3,9) as he brings ample information on Diomedes. Our primary interest is general location of the islands: "*In front of this gulf (referring to the Gulf of Manfredonia, note by MK) is a promontory, Garganum, which extends towards the east for a distance of three hundred stadia into the high sea; doubling the headland, one comes to a small town, Urium, and off the headland are to be seen the Islands of Diomedes.*"⁷ Somewhat earlier, in the same passage: "*In the sea near by, two islands that are called the Islands of Diomedes, of which one is inhabited, while the other, it is said, is desert; on the latter, according to certain narrators of myths, Diomedes was caused to disappear, and his companions were changed to birds, and to this day, in fact, remain tame and live a sort of human life, not only in their orderly ways but also in their tameness towards honorable men and in their flight from wicked and knavish men*" (underlined by MK).⁸ Furthermore he mentions Diomedes' sanctuary in the north of the western coast of the Adriatic (*Strab.* 5,1,8-9). Basically information is multiplied, but also islands are multiplied from one to two, and then the perspective is changed. Multiplying is definitely a result of growing knowledge about the geography of the Adriatic, and change of perspective is an influence of Roman-era perspective

⁷ C. Müller, 1855, 236, lines 17-21 in *Strab.* 6,3,9.

⁸ C. Müller, 1855, lines 49-54 on p. 235 and lines 1-2 on p. 236 in *Strab.* 6,3,9.

of *ecumene* (inhabited world known to an ancient man) in this Greek author. In that regard this source is exceptionally important for understanding genesis of position of Palagruža on ancient sailing routes. Finally it is worth mentioning that Strabo (Jones, 1969) is an ancient author who took his sources critically so that duplicating islands was definitely a part of this critical approach.

3. Roman encyclopaedist Pliny the Elder (1st century AD) in his *Natural History* (Rackham et.al., 1969) supplements Pseudo-Scymnus' and Strabo's information, and he even augments them (Kozličić, 1990a, 259-289, in particular 268-275). Work of this erudite is one of the best overviews of the geographical knowledge of his time and of earlier periods, and the number of authors whose works he used in writing *Natural History* is impressive (Kozličić, 1990b, 74 and note 263). In other words he meticulously studied Greek geographical and travel works, so for instance he mentions Callimach's information that a certain kind of little dogs (*Melitaei*) were characteristic of the island of Melite, while he takes information on goats from Brattia (Brač) from some other source (*Plin. NH* 3,152), and he describes Tragurion (Trogir), undoubtedly from a source much closer to his time, as "*a place with the rights of Roman citizens, and celebrated for its marble*" (*Plin. NH* 3,141). He is also critical of the earlier sources. He will be the first to emphasize correctly that: "*The coast of Illyricum is clustered with more than 1000 islands*" (*Plin. NH* 3,151). However in continuation he will state in reference to the Electrides (usually interpreted as Cres – Lošinj island group) that the name of the islands related to *elèktrôn* (amber), "*(is) a most assured instance however of that untruthfulness which is generally ascribed to the Greeks, seeing that it has never yet been ascertained which of the islands were meant by them under that name*".⁹ It is worth emphasizing that this encyclopaedist is our most comprehensive source for understanding Diomedes' cult in the Adriatic without citing a number of other similar examples from his work, but also a considerable amount of misconceptions which is in accordance with the level of geographical knowledge at the time. He knows and locates Diomedes' cult well (Cape Ploča or Planka; *Plin. NH* 3,141),¹⁰ and he writes about the Island of Diomedes: "*over against the Apulian coast, Diomedea, remarkable for the monument of Diomedes, and another island called by the same name, but by some Teutria*" (*Plin. NH* 3,151). This means that the perspective was changed here as well. The starting point is the Italian coast which is not surprising as the Pliny the Elder is Roman so that Rome is his starting point as it is to many other Roman writers. This can be illustrated by classic understanding of the Adriatic by the Roman authors as *Upper Sea* (*Mare Superum*) alongside common terms *Adria* and *Adriaticum mare* while *Tyrrhenian Sea is Lower* (*Mare Inferum*), of course in relation to the Apennine Peninsula (Kozličić, 1990, 208, 277-278 and 310). It is also important to note that Pliny the Elder explicitly states that there are

⁹ The name Amber Islands is a result of "mythical" phase of geographical understanding of the Adriatic. Amber reached the Adriatic from the north of Europe via caravan roads along the big European rivers and ended in its north-western part and depth of Kvarner wherefrom it was further distributed towards Greek markets across the Mediterranean and the Aegean Sea by sea ships sailing along the Kvarner islands and northern Dalmatian archipelago. Therefore these islands were taken as sources of this very popular material for making precious jewelry by those who had never been to the Adriatic.

¹⁰ Bilić-Dujmušić, 2002, 485-497; Bilić-Dujmušić, 2004, 123-140; Čače - Kirigin, 1998, 63-110; Forenbaher et al., 1994, 13-52; Šešelj, 2012, 355-364.

two islands with Diomedes' name, with the monument of Diomedes on the the first which is definitely Vela Palagruža, and the other can only be Mala Palagruža.

4. If there were doubts about understanding the Islands of Diomedes in Strabo and Pliny the Elder, Claudius Ptolemy is unambiguous in this regard in his *Geography* (Kozličić, 1990, 289-309). He defines the eastern Adriatic islands as the ones located next to Liburnia, meaning from Cres to Murter (*Ptol. Geogr.* II,16,8), i.e. along the coast of Dalmatia, listing Issa, Tragourion, Pharia, Kerkyra Melaina and Melite (*Ptol. Geogr.* II,16,9). Information on geographical latitude and longitude are provided in the second book of *Geography*. Similar information on the Islands of Diomedes can be found only in the third book of this work, discussing geography of the Apennine Peninsula i.e. ancient Italy (*Ptol. Geogr.* III,1,69). He states that *five Diomedes' islands* are in the Ionian Sea in the position:

$$[\lambda =] 43^{\circ} 40'$$

$$[\varphi =] 40^{\circ} 20'$$

Problems related to this formulation and even more to precise geographical position are difficult but still manageable. As in many other cases Ptolemy tried to find intermediate and therefore universally acceptable solution (Kozličić, 1990b, *passim*). He followed old geographical (mainly Greek) tradition by placing the Islands of Diomedes into the Ionian Sea. But this was not the proper Ionian Sea as understood in the 2nd century AD when he lived which is also more or less how this sea is presently defined. This is a relic of old understanding when it spread in the part of the southern and almost to the central Adriatic, i.e. when the Adriatic was just a bay in the Ionian Sea. This indicates considerable antiquity of the sources consulted, possibly Pseudo-Scymnus and sources predating the *Periegesis*. Not only the Islands of Diomedes were attributed to the Ionian Sea but also Roman-era cities of Gargano as evident on the Ptolemy's Sixth Map of Europe (Kozličić, 1995a, 49, 58, 84). Since the Islands of Diomedes are located in the book of Italy towards the western coast, more precisely Gargano, it is logical that they were placed in such Ionian Sea. The question of *five islands* is even more difficult. Editor of Ptolemy's work C. Müller in the Latin translation (*Figure 5.*) notes *quinque* and in the original stands ϵ' . In the note he refers to the Tremiti islands: San Domino, San Nicola, Caprara, Pianosa and Pelagruža (Müller, 1883, 365). These are really five biggest islands, and also very close. But should we really trust the recorded number ϵ' , because if we do not have a foothold in the earlier sources in some other examples, here this is not the case. In Pliny the Elder this is distinctly "*Diomedia, remarkable for the monument of Diomedes, and another island called by the same name*", (*Plin. NH* 3,151), meaning two islands. Therefore we should think of an error i.e. that β' (2) was incorrectly copied as ϵ' (5) particularly if we have in mind that the number of the islands was not recorded by a word but a letter sign in the Greek original. There is no other solution that could be corroborated historically or archaeologically. Finally the manuscript *Urbinas* 82, definitely the most authentic in terms of ancient tradition, supports this thesis (Kozličić, 1990b, map K-2; 10, p. 15), which is completely different from the later humanistic editions of the Ptolemy's work (Kozličić, 1995a, 49, 58, 84).

3 OTHER SOURCES

Listed sources that mention the Islands of Diomedes are not the only ones but they are the most important. When discussing the position of Palagruža on ancient sailing routes, we should also include sources dealing with transmarine navigation, starting with Pliny the Elder. There is less than 80 Roman miles between Italy and Black Corcyra, and 50 Roman miles between Issa and Italy (*Plin. NH* 3,45), i. e. in the first case it is 640 stadia or 64 nautical miles (henceforth: M), and in the second 500 stadia or 50 M. In the itinerary by an anonymous author from the Antonine period (*Imperatoris Antonini Augusti Itinerarium Maritimum*) there are following distances: Aterno - Salona (*Itin. Mar.* 497,3) and Salona - Sipont 1500 stadia each (*Itin. Mar.* 497,8), or 150 M. Analysis of these distances reveals certain problems as discussed earlier (Kozličić, 1990a, 154, 279, 313), so we can conclude that Italy should be interpreted as Gargano. Except for Gargano, starting points for measuring distances on the western coast were ports north-west of Gargano (Aternum - Aterno) and in the Bay of Manfredonia (Sipontum - Sipont). In other words Gargano was the central point. It was reached by ships from one or the other side, and then the ships were directed towards Palagruža (Island i.e. Islands of Diomedes) and further towards Issa (Vis), Salona (Solin) or Black Corcyra (Korčula). The sailing needed not end at Issa or Black Corcyra as the route continued towards north-west or south-east of the eastern Adriatic. Routes Aterno - Salona and Sipont - Salona connected the two coasts, particularly if we have in mind the importance of Salona in the Roman era.

If the navigation routes Gargano - Issa or Corcyra Melaina were such that they could have been sailed in one day, meaning literally from sunrise to sunset, it took as much as three days for the distance Aterno or Sipont - Salona judging from the distance in stadia. This means that sailing was not incessant but that this measurement was created in the customary trade navigation. More specifically it implied stopping in the ports of Vis, Hvar, Brač and finally ending in Salona. These stops for trading resulted in twice as long duration of sailing in ancient relations as it could have been done in a day and a half, and it lasted for three days as already said.

However in all these sails the biggest problem for the ancient mariners was the distance between Gargano and Issa - Vis. Knowing the position of Palagruža was of crucial importance and probably this importance was a significant factor for establishing worship of Diomedes and his cult.

4 CONCLUSION

In conclusion of this consideration we have to emphasize that recent results of the archaeological research initiated questioning of ancient sources on Diomedes and presence of his cult in the Adriatic. Analysis of these sources, significantly different regarding time of creation and character, has indicated that the Islands of Diomedes include Vela and Mala Palagruža. Crucial factor for establishing Diomedes' cult on these islands is their location on the navigation route that connected two coasts of the Adriatic Sea from the earliest times. Both islands, as terrestrial landmarks, had crucial importance on this route. This is perhaps best

illustrated, for the later periods, by the medieval navigation maps in which defining Palagruža is a *conditio sine qua non* (Kozličić, 1995a, *passim*).

LITERATURE AND REFERENCES

- Bilić-Dujmušić, S. (2002). The archaeological excavations on Cape Ploča (Promunturim Diomedis). *Grčki utjecaji na istočnoj obali Jadrana*, Književni krug, Split, 485-497.
- Bilić-Dujmušić, S. (2004). Excavations at cape Ploča near Šibenik, Croatia. *Hesperia*, 18, 123-140.
- Brusić, Z. (1970). Problemi plovidbe Jadranom u prehistoriji i antici. *Pomorski zbornik*, 8, 549-568.
- Čače, S. (1995-1996). Promunturium Diomedis (Plin. Nat. hist. 3,141). *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 35(22), 21-44.
- Čače, S. - Kirigin, B. (1998). Archaeological evidence for the cult of Diomedes in the Adriatic. *Hesperia*, 1998, 63-110.
- Čečuk, B. (1968). Jadran u prehistoriji (u svjetlu arheoloških istraživanja). *Pomorski zbornik*, 6, 383-415.
- Forenbaher, S. et al. (1994). Hvar - Vis - Palagruža 92-93 : A preliminary Report of the Adriatic Island Project (contact, commerce and colonisation 6000 BC - 600 AD). *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, 86, 13-52.
- Jones, H. L. (ed.) (1969). *The Geography of Strabo*, I-VIII, London - Cambridge.
- Katičić, R. (1970). Podunavlje i Jadran u epu Apolonija Rođanina. *Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine*, 5, 71-132.
- Kirigin, B. (1995). Prošlost Palagruže. Otok dviju obala. *More*, 1(1), 50-55.
- Kozličić, M. (1990a). *Historijska geografija istočnog Jadrana u starom vijeku*. Split: Književni krug.
- Kozličić, M. (1990b). *Istočni Jadran u Geografiji Klaudija Ptolemeja*. Zagreb: Latina et Graeca.
- Kozličić, M. (1995b). Beutemps-Beaupré o Jadranu 1806. godine. *Pomorski zbornik*, 33, 259-279.
- Kozličić, M. (1995a). *Monumenta cartographica maris Adriatici Croatici. Kartografski spomenici hrvatskog Jadrana. (Izbor karata, veduta i planova do kraja 17. stoljeća)*. Zagreb: AGM.
- Lakoš, S. (1985). Sadašnji i budući plovidbeni putovi na Jadranu. *Pomorski zbornik*, 23, 333-353.
- Mayer, A. (1957). *Die Sprache der alten Illyrier*, I, Wien.
- Müller, C. (ed.) (1855). *Geographi Graeci minores*, I, Paris.
- Müller, C. (ed.) (1883). *Claudii Ptolemaei, Geographia*, I, Paris.
- Müller, C. (ed.) (1901). *Claudii Ptolemæi Geographia Tabulae XXXVI*, Paris.

Rackham, H. - Jones, H. S. - Eichholz, D. E. (eds) (1969). *Pliny, Naturalis History*, I-X, London - Cambridge.

Šešelj, L. (2012). Antička pomorska svetišta: Promunturium Diomedis, *Histria Antiqua*, 21, 355-364.

Author:

Mithad Kozličić, PhD, permanent full professor

Member of the Academy of Sciences and Arts of Bosnia and Herzegovina, Sarajevo

Zadar, University of Zadar – Department of History

Ruđera Boškovića 5

Republic of Croatia

E-mail: mithadk@yahoo.com

VELA I MALA PALAGRUŽA - DIOMEDIAE INSULAE

OSNOVNE INFORMACIJE O ČLANKU:
POGLEDATI STRANICU 6

1 UVOD

Antički izvori izravno uopće ne spominju Palagružu, barem ne u obliku kakav je poznat od srednjeg prema novom vijeku: *Pelagosa*.^{*} Ipak, u tim se tekstovima mogu naći vijesti koje definiraju zemljopisni položaj Diomedovih otoka, a Palagružu nakon najnovijih rezultata arheoloških istraživanja,¹ definitivno treba vidjeti Diomedovim otokom, dok se pod otočjem koje nosi Diomedovo ime treba podrazumijevati Velu i Malu Palagružu zajedno. Drugo, pomorsko-zemljopisni položaj Palagruže može se prepoznati i u drugim neizravnim vijestima koje specificiraju udaljenosti između dviju obala na srednjojadranskom području. Ovaj tekst donosi povijesnu raščlambu najvažnijih antičkih vijesti u takvom kontekstu.

2 RAZRADA

Tijekom starog vijeka Jadranskim su morem brodovi prometovali na dvije rute: dužobalnoj i na više prekomorskih. Dužobalna se rukovodila čimbenicima svojstvenim terestričkoj navigaciji, krećući se ne odviše daleko od obalnoga ruba.² Generalno, slično suvremenom pomorskom prometu ovim morem (Lakoš, 1985), na ulazu u Jadran najčešće se brodovlje usmjeravalo uz istočnu obalu do dna Jadrana.³ S dna Jadrana dužobalna se plovidba opet nastavljala vodama istočnog Jadrana, o čemu nam svjedoče i jedrenjačke rute s početka 19. stoljeća (Kozličić, 1995b). Drugim riječima, uz zapadnu se obalu Jadrana plovilo rijetko (Kozličić, 1990a, *passim*). Najpoznatiji i najčešće rabljen prekomorski trajekt jesu luke srednje Dalmacije - Vis - Palagruža (Vela i Mala) - Gargano (s mogućnostima dužobalne plovidbe u pravcima NW i SE).

* U pravitku članka nalaze se Ptolemejske *V. karta Europe (Slika 1.)* i *VI. karta Europe (Slika 2.)* (uključujući uvećane isječke s njih – *Slika 3.* i *Slika 4.*) koje je priredio C. Müller te stranica iz njegova izdanja Ptolemejeve *Geografije* gdje se daju geografsko-kartografski podatci o Diomedovom otočju. Ujedno, to su jedini kartografski izvori iz starog vijeka koji svjedoče o tom otočju onoliko koliko su bili umješni priređivači Ptolemejeva djela.

¹ Čače, 1995-1996, 21-44; Čače - Kirigin, 1998, 63-110; Forenbaher et al., 1994, 36-45, 52; Kirigin, 1995, 50-55. Od ranije se znalo na temelju rezultata arheoloških istraživanja da na širem području Gargana postoje materijalni ostatci koji svjedoče o štovanju Diomedova kulta. Novija arheološka istraživanja na kraju 20. i početkom 21. stoljeća potvrdila su da se Diomeda štovalo i na rtu Ploča koji Plin. *NH* 3,141 naziva *Promunturium Diomedis*, Diomedov rt, a zatim i na otoku Visu (*Issa*), pa u nastavku na Veloj i Maloj Palagruži. Tako se, temeljem arheoloških rezultata, spoznalo da se na ključnim točkama srednjega Jadrana, i to obje obale, njegovao taj kult posebno štovan u Italiji, ali ovdje očevitno vezan uz pomorce i njihovu sretnu plovidbu. Drugim riječima, upravo na plovidbenoj relaciji koja je u plovidbi sa sjevera prema jugu i obratno izravno povezivala dvije obale. Ranije se *Diomediae insulae* isključivo identificiralo s Tremitima uz zapadnu obalu Jadrana, ali tamo arheološki nije potvrđen Diomedov kult. U novije vrijeme, kako je istaknuto, zahvaljujući prvenstveno arheološkim nalazima na obje Palagruže, ta prastara ubikacija je odbačena, pa se ta dva pučinska otoka sada identificiraju kao *Diomediae insulae*. Ovaj tekst prilog je takvoj identifikaciji.

² Brusić, 1970, 549-568; Čečuk, 1968, 383-415; Kozličić, 1990a, *passim*.

³ Grčko shvaćanje Jadrana uvjetovano je smjerom morskih struja koje su promatrali analogno tekućicama na kopnu. Ako su potok ili rijeka na izvorištu na višoj nadmorskoj visini pa dalje neku onoliko brzo koliko se nadmorska visina spušta, tako se i Jadran shvaćalo. Strujanje u njemu nakon Otrantskih vrata prvo ide uz istočnu obalu da bi se vratilo niz zapadnu (uz nešto ranijih "kovitlaca" u srednjem Jadranu gdje su već odvojeci od istočne prema zapadnoj obali). U tome smislu južni dio Jadrana je "gore" a sjeverni (točnije sjeverozapadni) "dolje" ili "dno".

Osim toga, poznati su još trajekti Pula - Ancona te trajekt u Otrantu (Otranto - sjever Krfa - albanska obala). Ima li se u vidu razina znanja antičkog čovjeka iz navigacije (teorijskih i praktičkih), razumljiviji je tako mali broj prekomorskih trajekata. Ipak je za njih trebalo koristiti barem elementarnu astronomsku navigaciju (orijentacija pomoću Sunca i Sjevernjače), pa je logično da su se sva tri obavljala u kardinalnim smjerovima: Pola - Ancona i Srednja Dalmacija - Vis - Palagruža - Gargano u smjeru N - S (u obratnoj plovidbi S - N), dok će trajekt u Otrantu biti u smjerovima W - E ili E - W. Navedeno je potvrđeno obiljem vijesti iz antike (Kozličić, 1990a; Idem, 1990b), a prekomorski put Srednja Dalmacija - Gargano bio je osobito frekventan, možda čak najučestaliji. Vjerojatno je činjenica da se pomagao nizom otoka omogućivala na njegovu većem dijelu korištenje elementarne terestričke navigacije, što znači veću propusnost u različitim meteorološkim situacijama, kad se antički pomorac nije mogao okoristiti svojim znanjima iz astronomske navigacije, ili kad se njima mogao koristiti tek djelomično.

1. Premda dijelom zakučast, ipak najstariji i vrlo informativan izvor za poznavanje položaja Palagruže na antičkim plovidbenim putovima jest *Perijegeza* koja se pripisuje Pseudo-Skimnu (2. stoljeće prije Krista). Većinu podataka koje nudi to djelo treba smjestiti u 4., najniže u 3.-2. stoljeće prije Krista, pa onda i one koji se mogu dovesti u vezu s Palagružom (Kozličić, 1990a, 144-166). Dakako, i dijelovi koji su u središtu pozornosti ovog istraživanja, kao i *Perijegeza* u cjelini, napisani su u jampiškim trimetrima:

*"Ne odviše daleko od njih nalazi se otok Far
koji su utemeljili žitelji otoka Para, kao i
Crna Korkira, kamo su se nastanili Knidani".
(Ps. Scymn. 425-427)*

*"Vrlo blizu nalazi se jedan otok
na koji, kažu, došao je Diomed i tu umro,
pa se zato ovaj otok zove Diomedovim".
(Ps. Scymn. 430-432)*

Početak prvog izvatka veže se uz sjevernodalmatinsko otočje ("*Ne odviše daleko od njih*"). Nastavak je o srednjem dijelu Jadranskog mora. Na prvi je pogled problematično čemu se to "*vrlo blizu*" nalazi Diomedov otok. Naime, u stihovima koji se nalaze između danih ulomaka, antički se pisac vraća na Iliriju govoreći da u njoj ima veliko jezero koje se zove Lihnidskim (danas Skadarsko jezero),⁴ a zatim se vraća na Jadran. Moglo bi se stoga pomisliti kako je Diomedov otok Iliriji i Lihnidskom jezeru *blizu*, ali ipak nije tako. Iščita li se pažljivije stihove *Ps. Scymn. 425-432* može se nedvojbeno zaključiti da su u njima informacije o Faru (Hvar), Crnoj Korkiri (*Corcyra Melaena* ili *Nigra Corcyra*⁵ - Korčula) i Diomedovom otoku (Palagruža) šire apozicije u kompoziciji i sadržaj stihova. Odnosno, one su dopuna onome što pripočava o Iliriji, a njoj, prema Pseudo-Skimnovu shvaćanju, nedvojbeno pripadaju i ovi otoci. U takvu kontekstu, razumljivo je da Far i Crnu Korkiru prvo lokalizira prema sjevernom Jadranu i tamošnjem otočju, a zatim i prema obali, a ta je istočnojadranska - ilirska (Ilirija).

⁴ *Ps. Scymn. 428-429: "Ova zemlja ima jedno veliko jezero, / koje oni nazivaju Lihnidskim".*

⁵ *Melaena* je grčki ekvalent za latinski *Nigra* u antičkim imenima istočnojadranske Korčule. Oboje znači *crn*, pa se tada Korčula nazivala *Crnom Korčulom*, prema iznimnoj množini šuma na otoku. Po tome se egzaktno razlikovala od jonske *Cerkyre*, Krfa (Mayer, 1957, 186-187).

Slično čini sholijast uz tekst Apolonija Rođanina (*Apoll. Rhod.* 4,1215): "Eratosten u 3. knjizi (kaže): *Poslije Ilira su Nesti, prema kojima je otok Far, naseobina Parana*" (Katičić, 1970, 132). Analogno tome treba lokalizirati i Diomedov otok prema Faru i Crnoj Korkuri. No, najzanimljivije je to da je Diomedov otok stvarno relativno blizu Fara i Crne Korkire. Već to bi trebalo značiti da je izvor podataka o otočju plovidbena praksa. Ipak, još je čvršći dokaz činjenica da se položaj Diomedova otoka ne određuje prema zapadnoj nego prema istočnoj obali Jadrana. Drugim riječima, slijed ilirska obala (obala istočnog Jadrana) - Far i Crna Korkira - Diomedov otok - Gargano govori o smjeru plovidbe (od sjevera prema jugu), ali i određenijem lokaliziranju Diomedova otoka. To jeste Palagruža koja je doista, u plovidbenom pogledu, bliža istočnom nego zapadnom dijelu Jadranskog mora. U biti, ponajprije istočnojadranskoj skupini otoka koja je rano kolonizirana, i koja je i u doba nastanka *Perijegeze* trebala biti jednim od ishodišta plovidbenih putova na srednjem dijelu Jadrana. Konačno, jako je zanimljiva i činjenica da Pseudo-Skimno govori o *jednom otoku*, pa će nedvojbeno povijesna istina biti da se Dimedov kult prvo počeo vezati uz našu Velu Palagružu, a kasnije, kako o tome govore izvori koji slijede, proširio se na obje, Velu i Malu Palagružu.

2. Širenje shvaćanja s jednog na više otoka nalazi se kod Strabona iz Amasije (druga polovica 1. stoljeća prije Krista - prva polovica 1. st. poslije Krista). On u *Geografiji* (Kozličić, 1990a, 221-253) prvo kaže kako pred ilirskom tj. istočnojadranskom obalom ima mnogo otoka, a od njih drži uputnim posebno istaknuti Apsirtide (Cres s Lošinjom, vjerojatno i Krkom), Liburnide (arhipelag od sjevernodalmatinskog otočja do Murtera i Žirja) te Isu (Vis), Tragurij (Trogir), Crnu Korkiru i Far. No, već on uvodi u shvaćanje lokaliziranje Diomedovog otočja (kao skupine) prema talijanskoj jadranskoj obali, jer kaže: "*Pred talijanskom su obalom Diomedovi otoci*" (*Strab.* 2,5,20). Puno je određeniji na drugom mjestu (*Strab.* 6,3,9). Donosi naime obilje vijesti o Diomedu. Između njih najinteresantniji je opći smještaj otočja: "*Ispred toga zaljeva* (misli na Manfredonijski - op. MK) *leži Gargano, vrhunac u moru koji se proteže 300 stadija prema istoku. Kad se vrhunac oplavi, gradić je Urij, a ispred vrhunca Diomedovi otoci*".⁶ A nešto ranije, u istom stavku: "*Na obližnjoj su pučini dva otoka što se nazivaju Diomedovim. Jedan je napučen, a za drugi kažu da je pust. Neki pripovijedaju da je na tome otoku iščezao Diomed, a da su njegovi drugovi preobraženi u ptice, da i sad ostaju uljuđeni i žive gotovo poput ljudi u pogledu hrane te da su pitomi prema valjanim ljudima, a bježe od zločinaca i bezbožnika*" (podvlačenje MK).⁷ Uz to, kod njega se podrobnije kazuje o Diomedovu svetištu na sjeveru zapadne obale Jadrana (*Strab.* 5,1,8-9). U biti, umnažanje informacija, ali i umnažanje od jednog prema dva otoka, a zatim i izmjena kuta promatranja. Umnažanje je nedvojbeno rezultat širenja spoznaja o geografiji Jadrana, a izmjena je kuta već kod toga Grka upliv rimskodobnoga kuta promatranja *ekumene* (antičkom čovjeku poznata nastanjena svijeta). U tome je pogledu ovaj izvor iznimno značajan za poznavanje geneze položaja Palagruže na starovjekovnim plovidbenim putovima. Na koncu, treba istaknuti i to da je već Strabon (Jones, 1969) antički autor koji najveći dio svojih izvora promatra kritički, pa je umnažanje od jednog prema dva otoka nedvojbeno dio i toga.

3. Rimski enciklopedist Plinije Stariji (1. stoljeće poslije Krista), u svojem *Prirodopisu* (Rackham i dr., 1969) dopunjuje Pseudo-Skimnove i Strabonove podatke, pa čak ih i proširuje

⁶ C. Müller, 1855, 236, redovi 17-21 u *Strab.* 6,3,9.

⁷ C. Müller, 1855, redovi 49-54 na str. 235 i redovi 1-2 na str. 236 u *Strab.* 6,3,9.

(Kozličić, 1990a, 259-289, osobito 268-275). Djelo toga erudita jedan je od najboljih pregleda suvremenih ali i starijih zemljopisnih znanja antike, a broj autora iz čijih je djela crpio podatke za *Prirodopis* doista je imponozantan (Kozličić, 1990b, 74 i bilj. 263). Drugim riječima, on je pozorno iščitavao grčka geografska i putopisna djela, pa će primjerice kao Kalimahov podatak navesti da su za Melitu (Mljet) karakteristična mljetska štenad, dok će iz nekog sličnog izvora preuzeti informaciju o Braciji (Bratia - Brač), poznatoj po kozama (*Plin. NH* 3,152), a Tragurij (Trogir), nedvojbeno iz vrela bitno bližem njegovu dobu, prenijet će nam da je to "*grad rimskih građana poznat po mramoru*" (*Plin. NH* 3,141). Za njega je također karakteristična kritičnost prema tim starijim izvorima. On će ispravno prvo istaknuti: "*Obala Ilirika ispunjena je s više od tisuću otoka*" (*Plin. NH* 3,151). Ali će u produžetku kazati, u vezi Elektrida, koji se najčešće izjednačuju s otočnom skupinom Cres - Lošinj, da taj naziv otoka, a on je u vezi s *elēktrôn* (jantar), "*najočitiji (je) dokaz grčke ispraznosti, jer ono što oni donose nije se nikada dogodilo*".⁸ Da se ne navodi obilje drugih sličnih primjera, uz ogradu da u *Prirodopisu* ima i nemali broj zabluda, što je u suglasju s razinom postignutih zemljopisnih znanja u doba Plinija Starijeg, kažimo da je taj enciklopedist naš najiscrpniji izvor za poznavanje Diomedova kulta na Jadranu. On poznaje i dobro lokalizira Diomedov rt (rt Ploča ili Planka; *Plin. NH* 3,141),⁹ a o Diomedovu će otoku kazati: "*nasuprot Apulskoj obali jest Diomedov otok, poznat po Diomedovu spomeniku, i još jedan drugi istog imena, koji neki nazivaju Teutrijskim*" (*Plin. NH* 3,151). To znači da je kut promatranja i ovdje promijenjen. Ishodište je talijanska obala, što ne začuđuje, jer je Plinije Stariji Rimljanin, pa je njemu, kao i brojnim drugim rimskim piscima, ishodište Rim. Neka kao analogija tome posluži za rimske autore klasično shvaćanje Jadrana, uz ustaljeno *Adria* i *Adriaticum mare*, *Gornjim (Mare Superum)*, a Tirensko će biti *Donje (Mare Inferum)*, naravno u odnosu na Apeninski poluotok (Kozličić, 1990, 208, 277-278 i 310). Značajna je i činjenica da Plinije Stariji izričito kaže da postoje *dva otoka s Diomedovim imenom*, s time da se na prvom, a taj je nedvojbeno Vela, nalazi Diomedov spomenik, a onaj drugi jedino može biti Mala Palagruža.

4. Ako je u širenju shvaćanja Diomedova otočja moglo biti dvojbi kod Strabona i Plinija Starijeg, one nestaju s onim što navodi Klaudije Ptolemej u svojoj *Geografiji* (Kozličić, 1990, 289-309). On istočnojadranske otoke specificira kao one koji se nalaze uz Liburniju, a to znači od Cresa do Murtera (*Ptol. Geogr.* II,16,8), odnosno uz obalu Dalmacije, navodeći Isu, Tragurij, Far, Crnu Korkiru i Melitu (*Ptol. Geogr.* II,16,9). Podatke o njima (geografsku dužinu i širinu) donosi u drugoj knjizi *Geografije*. Slične podatke o Diomedovom otočju možemo naći tek u trećoj knjizi tog djela, onoj koja govori o geografiji Apeninskog poluotoka tj. antičke Italije (*Ptol. Geogr.* III,1,69). Kaže da se *pet Diomedovih otoka* nalazi u Jonskom moru na poziciji:

$$[\lambda =] 43^{\circ} 40'$$

$$[\varphi =] 40^{\circ} 20'$$

⁸ Naziv Jantarski otoci plod je "mitske" faze geografskog upoznavanja jadranskoga akvatorija. Kako je jantar na Jadran dospijevao sa sjevera Europe karavanskim putovima uz vodotoke velikih europskih rijeka te završavao na njegovu sjeverozapadnom dijelu i u dubini Kvarnera, odakle se dalje put grčkih trgovišta po Sredozemlju i Egejskom moru transportirao morskim brodovima, a oni su plovili uz kvarnersko i sjevernodalmatinsko otočje. Odatle se ono, kod onih koji nikada nisu bili na Jadranu, počelo shvaćati kao jedno od "izvorišta" toga vrlo omiljenog materijala za izradu skupocjenoga nakita.

⁹ Bilić-Dujmušić, 2002, 485-497; Idem, 2004, 123-140; Čače - Kirigin, 1998, 63-110; Forenbaher et al., 1994, 13-52; Šešelj, 2012, 355-364.

Problemi koji proizlaze iz takve formulacije, a još više preciziranja geografske pozicije, veliki su, no ipak rješivi. Kao i u brojnim drugim slučajevima, Ptolemej je i ovdje želio iznaći neko srednje a time vjerojatno za sve prihvatljivo rješenje (Kozličić, 1990b, *passim*). Smještajući Diomedovo otočje u Jonsko more, slijedi stariju geografsku, ponajviše grčku, tradiciju. No, to i nije pravo Jonsko more kakvim se shvaća u 2. stoljeću poslije Krista kad on djeluje, tj. ono more kako ga i mi danas manje-više shvaćamo. To je praostatak starog shvaćanja kad se ono protezalo i u dijelu južnog, pa sve do gotovo srednjeg Jadrana, tj. kad je Jadran bio tek zaljevom Jonskog mora. To nedvojbeno govori o priličnoj starosti dijela izvora koje je konzultirao, a to znači da se može govoriti o Pseudo-Skimnu i izvorima koji su prethodili *Perijegezi*. Nipošto pri tome nije problem jedino s Diomedovim otočjem, jer se i rimskodobni gradovi Gargana, kako se to može vidjeti na Ptolemejevoj VI. karti Europe, također nalaze u tome Jonskom moru (Kozličić, 1995a, 49, 58, 84). A kako se Diomedovo otočje svojim smještajem u knjigu o Italiji lokalizira prema zapadnoj obali, konkretnije Garganu, logično je da se onda i ono našlo u takvu Jonskom moru. Pitanje što znači *pet otoka* još je teže. Priređivač Ptolemejeva djela C. Müller u latinskom prijevodu (*Slika 5.*) bilježi *quinque* a u izvorniku će kazati ε' . U bilješci upućuje na Tremite: San Domino, San Nicola, Caprara, Pianosa i Pelagruža (Müller, 1883, 365). To je stvarno pet najvećih otoka, uz to i vrlo bliskih. Ali, da li doista treba vjerovati zabilježenom broju ε' , jer ako u nekim drugim slučajevima nemamo uporište u ranijim izvorima, ovdje to nije slučaj. U Plinija Starijeg to je izričito "*Diomedov otok, poznat po Diomedovu spomeniku, i još jedan drugi istog imena*" (*Plin. NH 3,151*), dakle ukupno dva otoka. Zato treba pomišljati na koruptelu, tj. da se tijekom prepisivanja iz β' (2) dobilo ε' (5), osobito stoga što u grčkom izvorniku broj otoka nije zabilježen riječju već slovanom znakom. Drugog rješenja, koje bi se moglo povijesno ili arheološki argumentirati, doista nema. Konačno i rukopis *Urbinas 82*, nedvojbeno najvjerniji antičkoj tradiciji, tome ide u prilog (Kozličić, 1990b, karta K-2; 10, str. 15), što je potpuno različito od kasnijih humanističkih izdanja Ptolemejeva djela (Kozličić, 1995a, 49, 58, 84).

3 OSTALI IZVORI

Pobrojani izvori koji spominju Diomedovo otočje nisu jedini, ali su najznačajniji. Njima, kad je riječ o položaju Palagruže na antičkim plovidbenim putovima, treba pridodati one koji govore o prekomorskoj navigaciji. Prvo su oni Plinija Starijeg. Između Italije i Crne Korkire ima manje od 80, a razdaljina Isa - Italija mjeri se sa 50 rimskih milja (*Plin. NH 3,45*), odnosno u prvom slučaju to je 640 stadija ili 64 nautičkih milja (dalje: M), a u drugom 500 stadija ili 50 M. U itinerariju anonimnog autora iz antoninskog doba (*Imperatoris Antonini Augusti Itinerarium Maritimum*) donose se: Aterno - Salona (*Itin. Mar. 497,3*) i Salona - Sipont svaki po 1500 stadija (*Itin. Mar. 497,8*), tj. 150 M. Raščlambom tih udaljenosti, a ona ima određenih problema kako je o tome ranije pisano (Kozličić, 1990a, 154, 279, 313), može se zaključiti da se pod Italijom treba podrazumijevati Gargano. Osim njega na zapadnoj su obali ishodišta za mjerenje udaljenosti bile luke sjeverozapadno od Gargana (Aternum - Aterno) te unutar Manfredonijskog zaljeva (Sipontum - Sipont). Drugim riječima, u središtu pozornosti je Gargano. Do njega bi se doplovilo s jedne ili druge strane, a zatim brod usmjerilo put Palagruže (Diomedova otoka odnosno, otočja) i dalje prema Isi (Visu), Saloni (Solinu) ili Crnoj Korkiri (Korčuli). Plovidba

nije nužno morala završavati kod Ise ili Crne Korkire jer se od njih dalje moglo nastaviti prema sjeverozapadu ili jugoistoku istočnog Jadrana. Putovi Aterno - Salona i Sipont - Salona su oni koji povezuju dvije obale, osobito imamo li u vidu rimskodobno značenje Salone.

Ako su plovidbeni putovi Gargano - Isa ili Crna Korkira bili takvi da su se mogli preploviti tijekom jednog dana, a to doslovno znači od svitanja do sumraka, za razdaljinu Aterno ili Sipont - Salona trebalo je, sudeći na temelju udaljenosti u stadijima, čak tri dana. To znači da se nije plovilo neprekidno, već da je ta mjera nastala tijekom ustaljene trgovačke navigacije. Konkretnije, podrazumijevala je svraćanje do viške, hvarskih, bračkih luka, da bi na koncu plovidba završila u Saloni. Ta su usputna zaustavljanja radi trgovine rezultirala vremenskim produženjem plovidbe, koja je, u antičkim relacijama, trajala duplo, jer se mogla obaviti za nešto više od dan i pol, a trajala je, kako je istaknuto, tri dana.

Ipak, tijekom svih tih plovidbi najveći je problem antičkim pomorcima bio put između Gargana i Ise - Visa. Poznavanje položaja Palagruže bilo im je presudno važno te je vjerojatno ta važnost bila bitni čimbenik da se na njoj uspostavi štovanje Diomeda i njegova kulta.

4 ZAKLJUČAK

Zaključujući ovo razmatranje treba istaknuti da su suvremeni rezultati arheoloških istraživanja inicirali preispitivanje antičkih izvora o Diomedu i nazočnosti njegova kulta na Jadranu. Raščlamba tih izvora, bitno međusobno različitih po vremenu nastanka i naravi, pokazala je da se pod Diomedovim otočjem treba podrazumijevati Velu i Malu Palagružu. Ključni čimbenik uspostave Diomedova kulta i na njima jest njihov položaj na plovnom putu koji je još od najstarijih razdoblja povezivao dvije obale Jadranskog mora. Obje Palagruže, kao terestrički orijentiri, na tom su putu bile od presudne važnosti. To možda još ponajbolje potvrđuju, za kasnija razdoblja, srednjovjekovne plovidbene karte na kojima je definiranje Palagruže neizostavno (Kozličić, 1995a, *passim*).

LITERATURA I IZVORI

Pogledati literaturu na stranici 13.

Autor:

Prof. dr. sc. Mithad Kozličić

Član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Zadar, Sveučilište u Zadru - Odjel za povijest

Ruđera Boškovića 5

Hrvatska

E-mail: mithadk@yahoo.com

POPIS SLIKA

Slika 1. Ptolemejska V. karta Europe, redakcija C. Müllera iz 1901.

Slika 2. Ptolemejska VI. karta Europe, redakcija C. Müllera iz 1901.

Slika 3. Ptolemejska V. karta Europe, redakcija C. Müllera iz 1901. Isječak usmjeren na prekomorski trajekt Salona - Issa - Diomedovo otočje - Gargano. Na ovoj je karti Diomedovo otočje nije prikazano jer su u prvome planu Ilirik i okolne rimske provincije tj. istočni Jadran i njegovo dublje zaobalje.

Slika 4. Ptolemejska VI. karta Europe, redakcija C. Müllera iz 1901. Isječak usmjeren na prekomorski trajekt Salona - Issa - Diomedovo otočje - Gargano. Na ovoj je karti Diomedovo otočje prikazano.

Slika 5. C. Müller, 1883, 365, gdje se donosi grčki izvornik i latinski prijevod geografsko-kartografskih podataka o Diomedovom otočju.

LIST OF FIGURES

Figure 1. Ptolemy's Fifth Map of Europe, C. Müller's edition from 1901.

Figure 2. Ptolemy's Sixth Map of Europe, C. Müller's edition from 1901.

Figure 3. Ptolemy's Fifth Map of Europe, C. Müller's edition from 1901. Segment presenting trans-Adriatic route Salona - Issa – Islands of Diomedes - Gargano. The Islands of Diomedes have not been shown on this map as it focuses on Illyricum and neighbouring Roman provinces i.e. eastern Adriatic and its deeper hinterland.

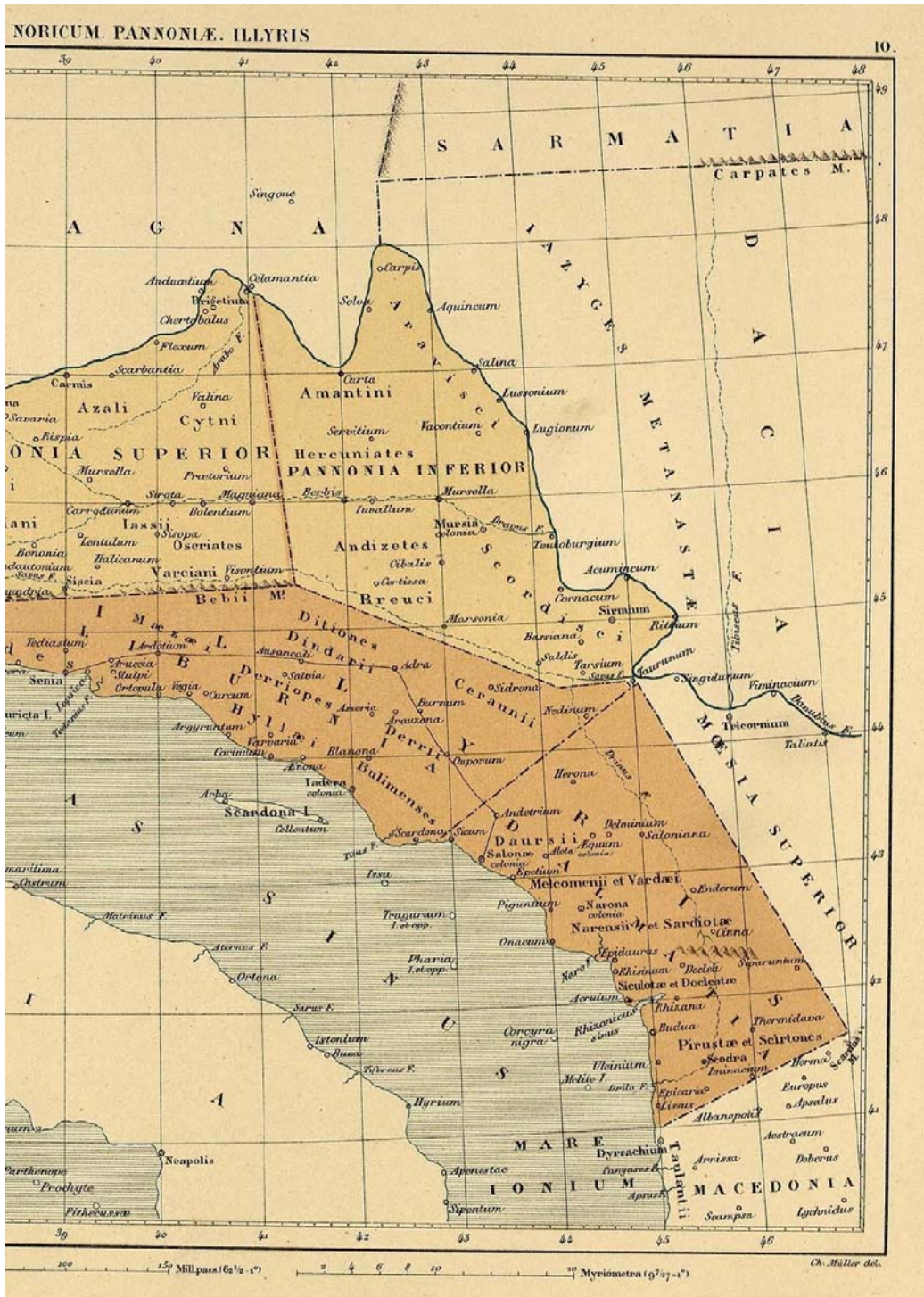
Figure 4. Ptolemy's Sixth Map of Europe, C. Müller's edition from 1901. Segment presenting trans-Adriatic route Salona - Issa – Islands of Diomedes - Gargano. The Islands of Diomedes have been shown on this map.

Figure 5. C. Müller, 1883, 365, Greek original and Latin translation of geographical and cartographic data on the Islands of Diomedes.

Slika 1. Ptolemejska V. karta Europe, redakcija C. Müllera iz 1901.

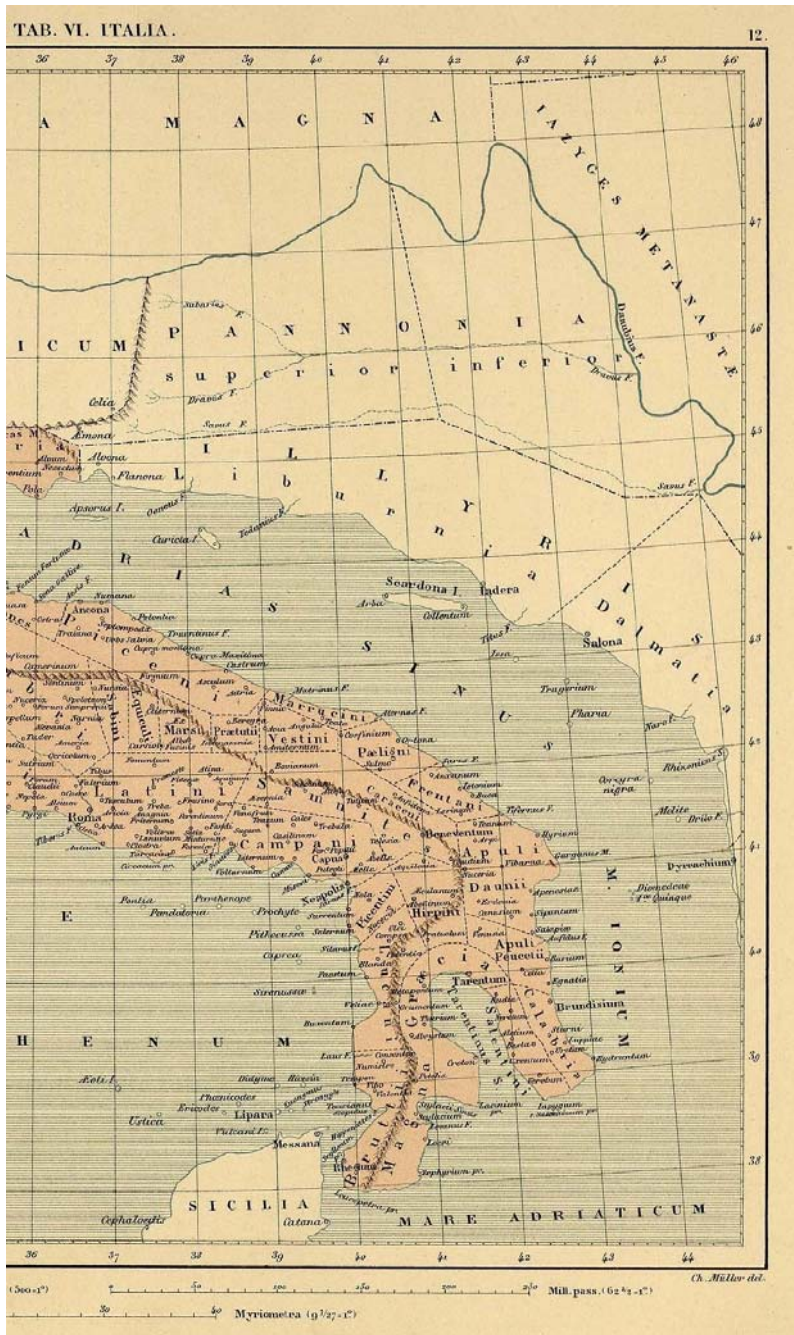
Figure 1. Ptolemy's Fifth Map of Europe, C. Müller's edition from 1901.

Slika 2. Ptolemejska VI. karta Europe, redakcija C. Müllera iz 1901.

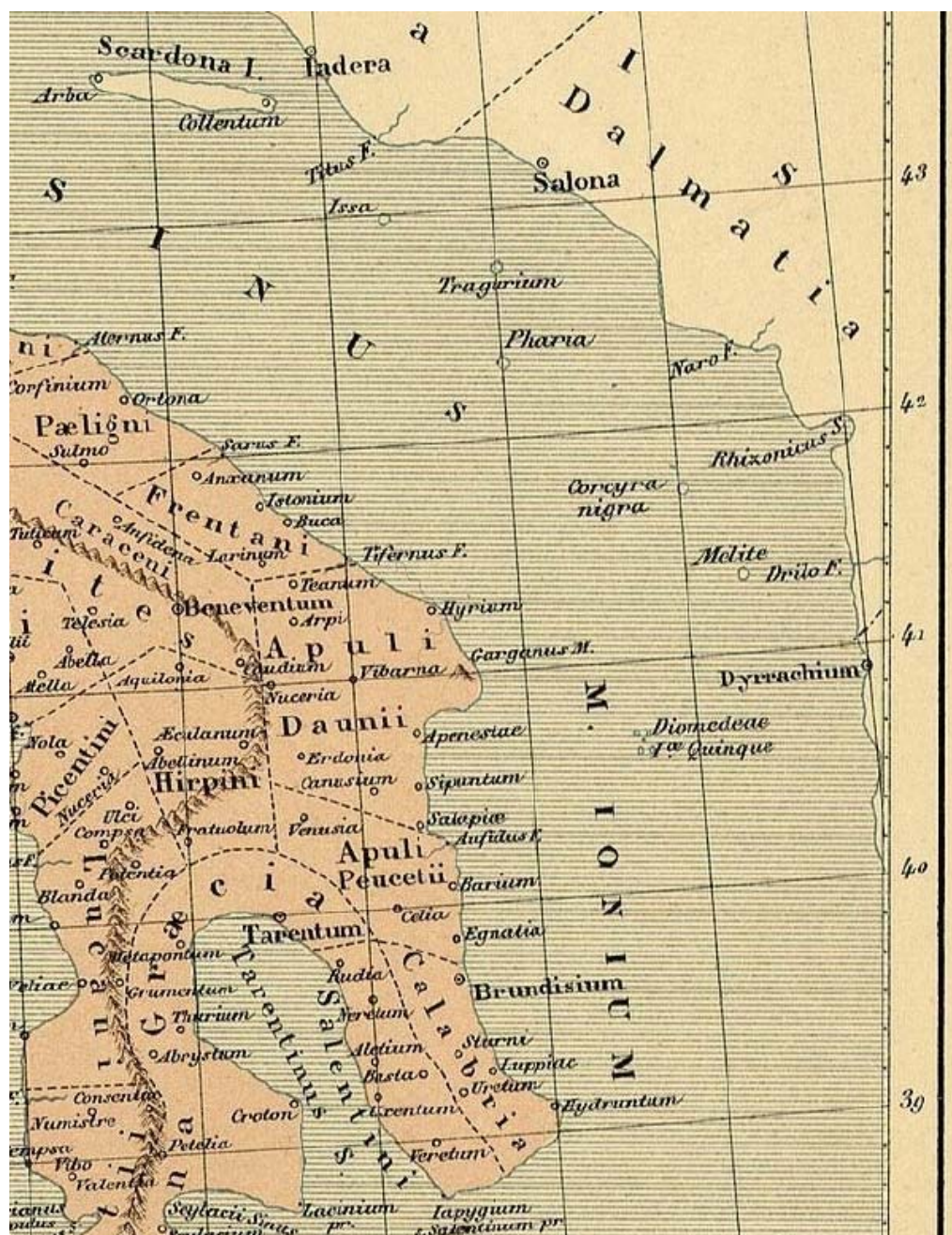
Figure 2. Ptolemy's Sixth Map of Europe, C. Müller's edition from 1901.

Slika 3. Ptolemejska V. karta Europe, redakcija C. Müllera iz 1901. Isječak usmjeren na prekomorski trajekt Salona - Issa - Diomedovo otočje - Gargano. Na ovoj je karti Diomedovo otočje nije prikazano jer su u prvome planu Ilirik i okolne rimske provincije tj. istočni Jadran i njegovo dublje zaoblje.

Figure 3. Ptolemy's Fifth Map of Europe, C. Müller's edition from 1901. Segment presenting trans-Adriatic route Salona - Issa – Islands of Diomedes - Gargano. The Islands of Diomedes have not been shown on this map as it focuses on Illyricum and neighbouring Roman provinces i.e. eastern Adriatic and its deeper hinterland

Slika 4. Ptolemejska VI. karta Europe, redakcija C. Müllera iz 1901. Isječak usmjeren na prekomorski trajekt Salona - Issa - Diomedovo otočje - Gargano. Na ovoj je karti Diomedovo otočje prikazano.

Figure 4. Ptolemy's Sixth Map of Europe, C. Müller's edition from 1901. Segment presenting trans-Adriatic route Salona - Issa - Islands of Diomedes - Gargano. The Islands of Diomedes have been shown on this map.

			ITALIA.	363
Παρθενόπη νήσος	λη' γ''	μ' λ'δ''	Parthenope insula	38° 20' 40° 45'
Προχύτη νήσος	λη' λ'δ'	μ' γο'	Prochyte insula	38° 45' 40° 40'
Πιθηκούσσα νή- σος	λη' γ''	μ' λ'	Pithecussa insula	39° 20' 40° 30'
5 Καπρέα νήσος	λη' γ''	μ' ς''	Caprea insula	39° 20' 40° 10'
Σειρηνούσσαι νή- σοι	λη' λ'	λη' λ'γ''ιβ''	Sirenussæ insulæ	39° 30' 39° 55'
Ἐν δὲ τῷ Ἴονίῳ πελάγει αἱ καλούμεναι Διομηδεῖαι νῆσοι ε',			In Ionio mari quæ dicuntur Diomedæ quinque, quæ sitæ sunt	
10 ὧν θέσις	μγ' γο'	μ' γ''	43° 40' 40° 20'	
ΚΕΦ. Β'.			CAP. II.	
Κύρνου νήσου θέσις. [Εὐρώπης πίναξ ς'.]			Corsicæ insule situs. [Europæ tabula sexta.]	
15 Ἡ Κύρνος νήσος ἢ καὶ Κόρσικα καλουμένη			Cyrnus insula, quæ eadem Corsica di-	
περιέχεται ἀπὸ μὲν δὴσειως καὶ ἄρκτων ὑπὸ			citur, ab occasu et septentrionibus cingi-	
τοῦ Λιγυρτικοῦ πελάγους, ἀπὸ δὲ ἀνατολῶν			tur Ligustico mari, ab oriente Tyrrheno,	
ὑπὸ τοῦ Τυρρηνικοῦ πελάγους, ἀπὸ δὲ μεση-			a meridie eo mari, quod est ipsam inter	
μβρίας ὑπὸ τοῦ μεταξὺ αὐτῆς τε καὶ τῆς Σαρ-			atque Sardiniam insulam.	
δοῦς νήσου.				

Strabon. codd. corrupte Πανδαρία. Hod. *Vandotena*. || — λζ' λ' γ'] λζ' γ'' Φ², 37 2/3 ed. Rom. || — μ' λ' δ'] 40 2/3 ed. Rom. || — 1. Παρθενόπη] Παρθενόπης C. Aut ex Parthenope continentis urbe Pt. insulam finxit, aut potius adjacentem urbi insulam, quæ aliis Νησίς (h. *Nisidiæ*) vocatur, intelligi voluit. || — λη' γ'] λη' λ' δ' Ξ, 38 1/2 ed. Rom. || — μ' λ' δ''] 40 2/3 ed. Rom. || — 2. Προχύτη] Προχύτη ΨΦ² ed. Arg., Προλύτη ACDFLMNOPRVWΔ. || — λη' λ' δ''] λη' δ'' L, 39 ed. Rom. || — 3. Πιθηκούσσα] sic Wilberg., Πιθηκούσα A, edd. Vic. Rom. Ulm. Arg., Πιθηκούσαι cett.; νῆσος] νῆσοι L. Hod. *Ischia*. || — 4. λθ' γ'] λθ' ς' Φ², 39 1/2 1/12 ed. Rom. || — μ' λ'] 40 1/2 1/12 ed. Rom., 40 1/3 ed. Ulm. || — 5. Καπρέα] Κάπρεα ΣΦΨ, Καπράια X. || — λθ' γ'] λθ' λ' A, ed. Ulm. || — μ' ς'] μ' λ' γ' ιβ' A, 40 1/4 ed. Rom., 40 1/2 ed. Ulm. || — 6. Σειρηνούσσαι] Σειρηνούσαι codd. || — 7. λθ' λ' γ' ιβ'] 39 1/2 1/3 ed. Rom. || — 8. Ἴονίῳ] Ἴονίῳ AMOXΔ. — τῷ om. Φ. || — 9. Διομηδεῖαι] Διομηδεῖαι BEZ; ε' om. SΦΩ, edd. Arg. Vic. Ulm. In edit. Vic. legitur : *Diomedæ medium insulæ* 40 2/3. 43; in ed. Ulm.: *Diomedæ* 42 2/3. 43; κατὰ δὲ Στραβῶνα δύο add. BEZ; ὧν θέσις om. SKΩ, I — 10. μγ' γο' μ' γ'] de conj.; μ' γο' μγ' codd. Quum Ionium mare sec. Ptol. a Gargano (41° lat.) usque ad Hydruntum (39°) pertingat, insulæ ejus maris sub 43° lat. poni nequeunt. Quamquam revera insulæ istæ

a Gargano boream versus sitæ sunt in Adria sinu Ptolemæi. Plurimi auctores nonnisi unam Diomediam insulam commemorant; duas, ὧν ἡ μὲν οἰκεῖται, τὴν δὲ ἐρήμην φασὶν εἶναι, Strabo, 6, 3, 9 et Plinius 3, 151 : *In Ionio (mari)... contra Apulum litus Diomedie conspicua monumento Diomedis, et altera eodem nomine, a quibusdam Teutria appellata*. Quinque insulas unus Ptolemæus habet. Hodie *isole di Tremiti* tres numero, *San Domenica* (longe maxima, *Diomedea* plurimorum auctorum, *Trimeros* ap. Tacit. An. 4, 71, *Tremetis* in G. Rav. p. 409, 17), *S. Nicola* et *Caprara*. His aut scopulos quosdam adjacentes aut hodiernæ *Pianosa* et *Pelagos* insulas boream ortumque versus longe distas Ptolemæus adnumerasse videtur. Ceterum fieri etiam potest ut ε' numerus, qui in nonnullis codd. non legitur, ex eis ortus sit.

Cap. II, 14. Κόρσικα] Κόρση AFF, Κόρσι LMOR, Κορσία P. Verba ἢ καὶ K. καλ. om. W. || — 17. Τυρρην.] Τυρρηνικοῦ L, Τυρρηνικοῦ ΦΨ; πελάγους om. SΩΓΓ. || — ὑπὸ] ἀπὸ L. || — 18. τε καὶ τῆς] τε om. SΩΓ; τῆς om. ABDELMNOXZΔΣΦΨ. || — Fretum inter Corsicam et Sardiniam interjectum (δὲ Κύρναος τε καὶ Σαρδῶρος πόρος, *Elia*n. N. A. 5, 2) græce Τάφρος dicebatur, teste Plinio 3, 83. Nescio an e *Taphro* evaserit *mare Afrum* s. *Africanum* in *Dimensionsuratio* provinc. (p. 12 in *Riesii Geogr. latin. min.* 1878), ubi : *Insula Corsica (finitur) ab*

Slika 5. C. Müller, 1883, 365, gdje se donosi grčki izvornik i latinski prijevod geografsko-kartografskih podataka o Diomedovom otočju.

Figure 5. C. Müller, 1883, 365, Greek original and Latin translation of geographical and cartographic data on the Islands of Diomedes.